

Pavel Hobza
 FILOSOFIE A VĚDA
 Filosofické pojednání
 o skutečnosti

Praha (OIKOYMENH) 2015, 256 str.

Kniha Pavla Hobzy předkládá čtenáři zamyšlení nad filosofií a vědou jakožto dvěma sférami lidského intelektuálního i praktického snažení. Popsán a ustaven by měl být vztah mezi těmito obory, byť jejich vymezení je v knize prezentováno jako komplikovaný podnik. Metodologicky autor vychází z filosofické analýzy pojmů „filosofie“ a „věda“ a ihned v úvodu k oběma částem si klade sókratovskou otázku „co to je filosofie?“ (11), resp. „co to je věda?“ (127).¹ Vzápětí je konstatováno „nevědění“ ohledně toho, jak na tyto otázky odpovědět, přičemž autor zdůrazňuje, že je nezbytné vytyčit metodu zkoumání, která by nijak jednoznačně, ale přesto určitým způsobem spadala do pragmatického rámce co nejširší shody v daném oboru.

K dosažení takového konsensu, jenž by měl být postaven na logicky koherentních argumentech, se však zvolená metoda dále ukazuje být spíše umně vystavěnou rétorikou než filosoficky důsledným zkoumáním, zvláště v případě vědy. Historického vysvětlení – obratu do dějin oboru – se totiž čtenáři dostane jen ve zkoumání vztahu „filosofie“ a „vědy“, ale část věnovaná „vědění“ z dějin či teorie oboru nečerpá, a proto chybí i adresně

vedená diskuse s relevantními názory v literatuře. O to více se při vymezení pojmu „věda“ dostává ke slovu „filosofické pojednání o skutečnosti“, na něž odkazuje podtitul knihy.

Historické zkoumání vztahu filosofie a vědy se opírá o rozlišení těchto oborů v lidském úsilí o poznání světa, kdy je filosofie, chápaná ve vztahu k „vědění“, jež má být výsledkem tohoto snažení, vždy nadřazovaná dílčím vědeckým oborům. To autor zdůrazňuje odkazem k Platónově *Ústavě* (zvláště pokud jde o aritmetiku, geometrii a astronomii ve vztahu k dialektice) (14) či k aristoteliskému rozdělení způsobů poznání na fyziku a metafyziku (15). Postupně oproštění vědeckého poznání od nadřazenosti filosofie a zvláště metafyziky pak předvádí první část knihy (20–124) na vyjasnění vztahu vědy k teoretickému uchopení poznání podle Aristotela, Descarta a Kanta.

Pro vymezení filosofie je podle autora zásadní to, jak tento obor prezentuje výsledky svého poznání a jak se k nim dále vztahuje. V tomto kontextu autor trefně upozorňuje na fakt, že filosofie svým založením čerpá z dějin oboru, a přestože výkon filosofického poznání má subjektivní charakter, je pro něj zásadní intersubjektivní setkávání nad dosaženými výsledky, ať už se jedná o aktuální debatu či, a to především, o debatu nad filosofickými texty (17). Na tomto místě ještě nepůsobí nemístně vyjádřená nejistota ohledně vymezení předmětu vědy, jež by mělo být podobně přesné jako vymezení filosofie. Nicméně tato nejis-

¹ Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzované knihy.

tota nabude na významu v druhé části věnované vědě, kde se bude autor snažit obhájit objektivitu takového předmětu i výsledků jeho poznání právě ve spojení s pojmem „skutečnost“.

Část věnovaná zkoumání vztahu filosofie a vědy předkládá srozumitelný a erudovaný výklad týkající se názorů tří výše uvedených myslitelů. Čtenář zde nabývá dojmu, že by se mohlo jednat dokonce o fundovaný úvod do filosofie či do nauky o poznání jakožto její dílčí disciplíny. V oddílu věnovaném Aristotelovi je dostatečně popsán způsob, jak je ve spisech tohoto autora podána nauka o poznání a na jakých kritériích se zakládá ověření jeho pravdivosti. Zdůrazněna je nutnost poznání příčin a principů, které jsou známější obecně, byť „nám“, poznávajícím, jsou nejprve známy méně (29–30).² Připomenuto je i zapojení metafyzických principů do celkového kosmologického rámce, jehož uchopení poznání umožňuje, a to včetně náznaku důsledků takového komplexního vědění, jež lze sledovat v etice či politice (24–25). Autor pak konstatuje, že v úvahách tohoto myslitele není na místě odlišovat filosofii od vědy. O to více se však nabízí otázka, jež po zbytek historického zkoumání nebude zodpovězena, totiž na čem se zakládá „naše běžná“ představa o odlišnosti obojího.

Tím, že se výklad následně obrací k Descartesově filosofii, má být zdůrazněna hlavně „metoda“ poznání, již během svého působení tento myslitel třibil. Téměř stranou zůstávají úvahy v *Meditacích o první filosofii* a pozor-

nost je věnována především *Rozpravám o metodě a Pravidlům pro vedení rozumu*, spolu s tím se však vytrácí vyjasnění Descartesova racionalismu, přičemž není tematizována ani otázka, jak lze na základě takového myšlení chápat smyslové poznávání věcí a jejich vlastností ve světě. Zdůrazněna je naopak deduktivnost poznání založená na bezrozporném a pravdivém konstatování či přímo na definici, čímž se ocitáme blízko matematickému způsobu dokazování, jež máme intuitivně pokládat za vědecké.

Nejpečlivější analýza je věnována Kantovu pojetí poznání a obhajobě možnosti přírodních i matematických věd v *Kritice čistého rozumu*. V tomto rámci se konstatuje, že zatímco pro přírodní vědy i matematiku se tomuto mysliteli daří nalézt uspokojivý teoretický základ poznání, pro filosofii či metafyziku se podobné zdůvodnění vlastně nalézt nedaří. Upozorníme, že výklad Kantovy filosofie by mohl stát samostatně v podobě úvodu, tomu pomáhá autorova snaha podat vše srozumitelně i pro filosofického laika. Nicméně jeho úvahu zde provází již zmíněná nejasnost, v čem vlastně spočívá „naše obeznámení s rozdílem mezi filosofií a vědou“, přičemž odpovědi má být celé zkoumání daných filosofických názorů. V závěru výkladu o Kantově kritické filosofii se však pouze konstatuje, že filosofie nemá mezi vědeckými disciplínami místo a pole jejího působení má být oblast praktického lidského jednání, přesvědčení a sebeporozumění, což

² Viz toto pravidlo poznání: Aristotelés, *Phys.* I,1,184a16–18; *Met.* I,2,982a23–25.

má plně vystihovat původní intuici týkající se rozdílu mezi filosofií a vědou (108). Autor zmiňuje také novokantovství, jež tuto rozlukou mezi obojím plně vyjádřilo v rozdílu mezi „vědeckými“ a „humanitními disciplinami“ (109).³

Druhá část knihy předkládá zkoumání „vědy“, jež záměrně odhlíží od historie filosofie, ale i od historie vědy. Mezi zřejmé nevýhody takového postupu patří, že se autor neopírá ani o významná teoreticko-metodická díla pojednávající o dějinách vědy a jejím vývoji v dílčích disciplínách, tj. ve fyzice, biologii, astronomii či matematice. Podle autora je pak nejtypičtějším rysem vědy její vztah k „našemu praktickému sebe-porozumění“ (128). Zmínka o „praxi“ činí z vědy disciplínu, která se vykazuje především svou aplikovatelností a technologickým uplatněním. Tím autor získává – alespoň jak se domnívá – nezpochybnitelné kritérium, jež se stane leitmotivem a jež shrnuje v tvrzení: „mobily fungují a letadla létají“ (128, 170, 181, 184, 200, 224).

Autor také pracuje s termínem „skutečnost“, jenž je součástí jeho úvah o vědě, přičemž průběžně zpřesňuje jeho vymezení shrnuté ve formulaci „z čeho jsme svou odlišností vyděleni, a co si musíme nějak osvojit“ (150). Ještě důrazněji je pak odděleno „naše“ sebe-porozumění svázané s filosofií, subjektivitou a intersubjektivitou od objektivitu, již má zkoumat věda.

Výklad o vědě a následně dokazování správnosti předkládaných názorů je tedy veden intencí ospravedlnit vztah „objektivní je skutečné“, přičemž právě objektivní zkoumá věda, jež onu skutečnost objektivního potvrzuje v technologickém pokroku. V podobě předběžného zkoumání založeného na intuitivním uchopení se výklad kriticky obrací k vědě jako „nástroji“ našeho poznání skutečnosti. Východisko odmítavého postoje ke koncepci vědy, jež je chápána jako nástroj, je obsaženo již v příkladu štěrbínového experimentu v kvantové mechanice, jímž má být zpochybněna naše „běžná“ zkušenost s fungováním světa i naše běžná představa skutečnosti (135). Autor konstatuje, že „naše“ zkušenost se skutečností se omezuje na její osvojování za účelem přežití a že skutečnost, již zkoumá věda, se od té první liší právě proto, že je „nezávislá na biologicko-evolučních, případně kulturně-sociálních tlacích“ (151).

Problematičnost tohoto kroku, kdy autor odděluje zkušenost a skutečnost, lze shrnout v námitce, že i věda, jakkoli je nezávislá na laických představách, je také pouze výsledkem lidské snahy o poznání určitých fenoménů či o vysvětlení vztahů, pravidelností či struktur, na nichž se tyto fenomény zakládají. Na tuto snahu jsou navázány specifické metodické postupy, potřeba použití přístrojů i nutnost ověřitelnosti zjištěného tak, aby bylo možné expe-

³ Alespoň na okraj poznamenejme, že formálně je první část provázena až úpornou snahou vše dokládat odkazy na originální texty, což lze pochopit v případě obtížně přeložitelného pojmosloví, ale nikoli např. u francouzského slova „poêle“ (teplá místnost s „kamny“) (42), kde snad měla Descarta napadnout přelomová myšlenka pro jeho další filosofii.

riment úspěšně opakovat či předvídat příští vývoj, případně statisticky uchopit pravidelnost jevů, jimiž se zkoumané struktury vykazují. Nehledě na to, pojetí vědy jakožto nástroje našeho poznání autor odmítá s dodatkem, že se jedná pouze o metaforu, již si pomáháme při uchopení nejasného termínu „věda“ (161).

Závěrečná čtvrtina knihy postupně předkládá definici vědy. Autor nejprve poukáže na několikrát uznáný fakt lidského řečového či jazykového sebe-porozumění, přičemž vyvozuje, že věda musí být mimo jazyk (174). Pokud by autor minil jazyk a řeč běžného lidského dorozumívání, byl by snad jeho závěr přijatelný, avšak tato teze je míněna radikálněji: podle autora věda jazyk nemá a nepotřebuje jej (174–177).

Nicméně již při zkoumání filosofických koncepcí poznání se upozorňovalo na nutnost určovat kritérium „pravdivosti“, „obecnosti“ a „nutnosti“ každého poznání (33, 43, 57). Tato kritéria i zákonitosti, vzhledem k tomu, jak souvisí s naším poznáním, se vyznačují vlastnostmi, jež lze formálně zkoumat, např. pomocí symbolů: 1, nebo 0. V dějinách informatiky a logiky, případně ve „filosofii vědy“, bývá formální zpracování informací založených na sekvencích symbolů spojeno s funkcí Turingova stroje, který mechanicky pracuje podle toho, co kombinace symbolů obsahuje. Je paradoxem, že i takové experimenty objevují v jednoduché symbolické soustavě meze její uchopitelnosti,

přesněji vyčíslitelnosti či kalkulovatelnosti, a to přestože je možné takové sekvence zformulovat a zadat.⁴ Podobné paradoxy vytyčují meze, kde se snaha o vědecké zkoumání i dnes stýká s filosofickými úvahami. Totiž tam, kde nejobecněji řečeno přestávají platit mnohokrát ověřená pravidla a nastupuje poučená spekulace či zkusná predikce výsledků, které naše poznání posouvají za doposud uznané meze. V tom se snad současná logika a filosofie shoduje s matematikou, která je podobně otevřena vůči zkoumání a překonávání zdánlivě nepřekonatelného, vyčíslování nevyčíslitelného či chápání doposud nepochopeného.

Vrátíme-li se k příkladu z informatiky, pak právě dvě hodnoty, resp. hodnota a její absence, tvoří jazyk počítačů (včetně mobilů, které autor v knize s oblibou zmiňuje) i kybernetických pokusů, například s neuronovými sítěmi. Nemá-li tedy věda jazyk, kam máme přiřadit sekvence impulsů procházejících diodami, tranzistory a, ve složitějších verzích, jádry mikroprocesorů? Ať se to jeví sebepodivněji, jsou to stále jen technologicky zdokonalená a zmenšená zařízení na bázi křemíku, která pracují se sekvencemi symbolů či s jazykem. Můžeme konstatovat, že v podobném vztahu jsou rovnice matematické analýzy k fyzice, či matematická statistika ve vztahu k chemii a biologii, a to i v jejich aplikované podobě, např. v lékařství či parazitologii. Tento jazyk slouží k dorozumívání ve vědecké komunitě i k zachycení a prezentaci výsledků experimentů, byť je

⁴ Viz např. G. Sommaruga – T. Strahm (vyd.), *Turing's Revolution, The Impact of His Ideas about Computability*, New York 2015, str. 271–273.

poté třeba tento jazyk „přeložit“ – se všemi nevýhodami a zjednodušeními charakteristickými pro překlad – do „nevědecké“ řeči.

Obhajoba definice „věda je skutečnost“ vychází metodicky z popisu tzv. „eristického paradoxu“, „podle něhož nelze zkoumat ani to, co neznáme, neboť nevíme, jak to zkoumat, ani to, co známe, neboť tím by se zase nemělo smysl zabývat“ (166). Tento paradox bezvýhradně platí pro předkládané snahy filosoficky uchopit pojem „věda“, ale zároveň názorně reprezentuje zjednodušující postup. Pokud je formulován pouze takto, činí z vědce někoho, kdo vlastně nic neví, a vědět ani nemůže, případně z ne-vědce někoho, kdo není schopen nahlédnout do tajů vědy. To sice platí v Platónově dialogu *Menón*, z něhož zde autor čerpá (166–167), ale i v platónské filosofii se v „sókratovském nevědění“ otevírá prostor pro předpoklady dialektiky, tj. metody, s jejíž pomocí je možné věděni dosáhnout.⁵ Nicméně propracovaná badání v rámci současných vědeckých teorií se na rozdíl od „sókratovského nevěděni“ zakládají na poměrně velkém objemu toho, co je natolik ověřené, že na tom lze založit další dílčí badání a ověřování. Do holistického rámce vědeckých teorií zapadají i koncepce pocházející z filosofie a dějin vědy, podle nichž významné změny na úrovni teorií mohou mít charakter „revolucí“ i „slepých uliček“, tedy výrazných změn pohledu na tentýž problém či posléze opuštěných koncepcí.⁶

V knize naopak po pečlivém rozlišení termínů „zkušenost“ a „skutečnost“ zůstávají všechny teoretické snahy o uchopení pojmu „vědy“ v oblasti „zkušenosti“ a „praktické obeznamnosti s poznávaným předmětem“ (179–181). Z daného rozlišení má vyplynout, že výsledky technologické aplikace (mobilní telefony a letadla), s nimiž máme zkušenost, jsou založeny na „vědeckém“ uchopení skutečnosti nezkruslené „naší“ praktickou zkušeností (182–184, 199–200). Jinak řečeno, věda by měla mít vztah k jiné „skutečnosti“ než k takové, kterou nám zprostředkovává naše přímá zkušenost, ať již s výsledky technologií či např. se „světem“ a lidským zakořeněním v něm.

Dále se kniha snaží ohradit proti možné kritice, která by vycházela z negativního postoje k technologickému pokroku zvláště ve filosofii první poloviny 20. století. Právě v této pasáži (185–192) je nejpatrnější rozdíl mezi autorovým přístupem k filosofickým názorům v první polovině knihy věnované filosofii a v druhé polovině věnované vědě. Při odmítání možných námitek týkajících se jeho úvah o vědě by mohl být autor shodně poctivý v případě části věnované filosofii, takže by zmínil a rozvedl, na jaký názor útočí a na jakém východisku se jeho argumentace zakládá. Neadresnost tu jde ruku v ruce se zjednodušením kritizovaných názorů, a jejich možní zastánci zde vypadají spíše jako pošetilci a zpátečníci, kteří se bojí tech-

⁵ Viz Platón, *Men.* 80e. K dialektické metodě zvl. Platón, *Resp.* VII,534b–d.

⁶ Viz např. T. S. Kuhn, *Struktura vědeckých revolucí*, přel. T. Jeníček, Praha 2008; I. Lakatos, *Proofs and Refutations*, Cambridge 1976.

nologického pokroku. Přitom to, s čím se například vyrovnává Jan Patočka v 5. kacířském eseji, můžeme-li takto reagovat na neadresný odsudek adresně, pouze na základě tohoto textu, není technologický pokrok sám, nýbrž situace člověka tváří v tvář vlastní konečnosti zdůrazněné v konfliktech, které mohou znamenat konec dějin.⁷

Další rozlišování a vyjasňování terminologie se objevuje i v souvislosti se závěrečným výkladem definice „věda je skutečnost“. Nejprve je zpřesněn pojem „skutečnost“ – „je taková, jaká je, tedy existuje sama o sobě a nezávisle na nás“ (211) –, a následně je skutečnost vymezena jako „vztah“ (213–215): má platit, že nejsme schopni myslet či chápat sami sebe bez vztahu ke skutečnosti. Obrát k praktickému ohledu definice skutečnosti a vědy, jež se ke skutečnosti vztahuje, pak autora vede k porovnání zkušenosti člověka „dříve a dnes“, přičemž se konstatuje nejen efektivnější, ale i kvalitativně odlišné osvojení si skutečnosti pomocí současné vědy, a to opět ve smyslu pokročilých technologií (224–226). Tento „fakt“ je pro definici skutečnosti a vědy významný, neboť se v něm autor vrací k filosofické části knihy, když konstatuje, že rozdíl mezi „tehdy“ a „nyní“ zname-

ná i rozdíl v pojetí a prožívání „času“ a „prostoru“, čili apriorních forem, jež umožňují čistou matematiku, jak bylo konstatováno v části věnované Kantově filosofii.

Shrneme-li krátce to nejdůležitější, co bylo v knize *Filosofie a věda* napsáno, zkoumání v ní se vyznačují určitou dualitou: na jedné straně lze konstatovat přesnost a důslednost ve vztahu k filosofickým textům v oboru filosofie, na druhé straně nezajištěnost východisek a určité tápání při snaze adekvátně uchopit vědu: tuto snahu charakterizuje předběžné vymezování, neustálé dělení pojmů a vyvozování občas překvapivých závěrů. Jinými slovy, lze říci, že v případě filosofie se autor opírá o dané filosofické texty a na jejich základě odmítá jisté filosofické názory na vědu, zatímco v případě vědy se snaží originálně si zjednat přístup k ní. Tato kombinace úvah se může čtenáři v některých momentech jevit jako překvapivá či samoúčelná, zvláště v případě zkoumání vědy. Přeci jenom objem toho, co již bylo v teorii, dějinách i filosofii vědy dokázáno, by si zasloužil stejně pečlivou pozornost jako klasická filosofická díla. Sdělení knihy by to jednoznačně prospělo.

Antonín Šíma

⁷ Viz J. Patočka, *Kacířské eseje o filosofii dějin*, „Kacířský esej 5 – Je technická civilizace úpadková a proč?“, Praha 2007, str. 102–103.